

The University of Tehran Press

FALSAFEH

Online ISSN: 2716-974X

<https://jop.ut.ac.ir>

Critical Assessment of the Nature of Moral Propositions from the Perspective of the Mohaqiq Isfahani

Hossein Ahmadi

Associate Professor, Philosophy Department, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran. Email: h.ahmadi@iki.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article
(25-43)

Article History:

Received:
07 November 2024

In Revised Form:
17 February 2025

Accepted:
19 February 2025

Published online:
16 March 2025

Abstract

Ethical propositions such as "justice is necessary" are considered "mashhurat" (well-known or commonly accepted beliefs), which are propositions that gain general acceptance due to universal or specific group endorsement. Mohaqiq Isfahani deems their reality solely as constructs of rational individuals, according to the strict definition of "mashhurat". Therefore, he regards ethical propositions as conventional. Furthermore, he sees a division between "mashhurat" and axioms; since he believes only axioms reveal true reality, from his perspective, "mashhurat", which are distinct from axioms, possess no reality beyond the constructs of rational people, thus negating their reality. This research aims not only to elucidate the nature of ethical propositions from the perspective of Mohaqiq Isfahani and identify key factors influencing his viewpoint, but also to criticize the notion that "mashhurat" are distinct from illusions. Therefore, it seems incorrect to assert that "mashhurat" and axioms are separate categories; rather, foundational proofs should be divided in terms of the method of knowledge into "mashhurat" and illusions, and in terms of the value of knowledge into axioms and assumptions. Additionally, defining specific "mashhurat" as having no reality other than the constructs of rational individuals is an innovation of the Isfahani scholar. However, in the correct view, specific "mashhurat" should only be considered regarding their method of understanding, and the possibility of them having reality should not be dismissed.

Keywords:

Moral sentences, Moral Reality, Common Beliefs, Axioms, Illusions, Mohaqiq Isfahani

Cite this article: Ahmadi, H. (2024-2025). Critical Assessment of the Nature of Moral Propositions from the Perspective of the Mohaqiq Isfahani. *FALSAFEH*, Vol. 22, No. 2, Autumn-Winter-2024-2025, Serial No. 43 (25-43).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jop.2023.357692.1006776>

Publisher: The University of Tehran Press.

Extended abstract

Moral sentences such as "it is necessary to have justice" are considered common beliefs; and common beliefs are sentences that have gained general acceptance in order to be accepted by everyone or a specific group; According to the definition of common beliefs, Mohaqiq Isfahani considers their reality to be only a rational agreement; Therefore, it considers moral sentences as conventional and based on reality; also he considers the common beliefs and the axioms to be opposite to each other and considers the axioms to be the reality, so the common beliefs that are opposite to the axioms have no reality other than intellectual agreement; This research is trying to reach a correct view about the common beliefs in a special sense, by descriptive-analytical method in addition to explaining and examining the basis of Mohaqiq Isfahani's opinion in denying the reality of common beliefs, Is it correct to be divide between certainty and common beliefs? Is there any kind of reality for common beliefs? Is it possible to be certainty of common beliefs? And is it possible to revise divide of common beliefs?

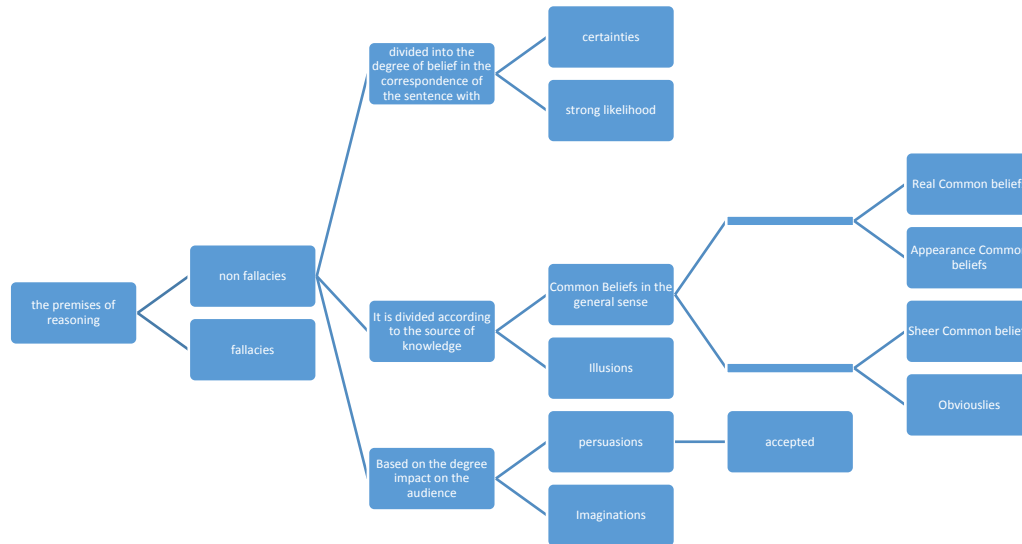
Considering that moral sentences are considered common beliefs and whether these sentences are true or not has a significant effect on human moral behavior, it is important to pay attention to the basis of the viewpoint of influential thinkers such as Mohaqiq Isfahani; Especially, by clarifying the basis of the thinkers' point of view, one can better understand the weakness or strength of their point of view. In addition to the fact that can be better to get the correct point of view by paying attention to the basis of the Isfahani researcher's point of view. Therefore, this research tries to achieve a descriptive-analytical method based on Mohaqiq Isfahani 's point of view about the reality of moral sentences.

Mohaqiq Esfahani has considered moral sentences such as "it is necessary to have justice" as common beliefs with a special meaning and he considers them to be an indicator of the contract of the wise, which has no reality other than this contract of the wise. His words have at least two important bases; division's first basis is to place the common beliefs in front of the certainties, which considers the common beliefs as lacking in reality, although he considers these common beliefs to be based on reality; But common beliefs are expressive the contract of the wise; The second basis of his point of view is his definition of common beliefs in a special sense and rejects common beliefs as a reality beyond the contract of the wise. It seems that the innovative definition of Mohaqiq Isfahani is without intellectual and narrative support, in addition to the division of common beliefs and certainties is not compatible with their nature.

A rational discussion of the place of common beliefs in determining the ratio of common beliefs to reality and explaining the type of reality supporting these cases is admirable in the perspective of Mohaqiq Isfahani; But the basis of denying the reality of common beliefs things in his words does not seem correct due to the following five forms; First of all, there is a problem in the definition of Mohaqiq Esfahani's common beliefs; Secondly, it is possible to explain the certainty and to be obvious of some moral sentences such as "it is necessary to have justice"; Thirdly, the lack of mutual Integration is generally not correct; Fourthly, the fact that common beliefs are division is disputed with certainties, and fifthly, There is a difference between the absence of reality and not paying attention to that reality, Paying attention to this distinction in this discussion will avoid confusion. That have been explained in detail about these five problems in this research.

The criterion of this research for categorizing the premises of reasoning is based on the nature of each of these premises; The summary of the matter is that it seems possible to categorize the premises of reasoning based on their nature as follows; So that certainties and suspects are opposite each other in the category based on the degree of belief in the correspondence of those premises with their reality; common beliefs and illusions are also opposite each other in the category; Because they indicate the way of knowledge through which these cases are known, and through the way of knowledge in these two categories of cases, the way of fame and power of illusion is intended; In addition, Accepted, imaginations and persuasions are opposite each other in the category. because persuasions and Accepted place the addressee in the position of submission, and persuasions in addition to surrendering the addressee, convince him, and acceptances are a part of persuasions that accept the case through a

trusted person or persons and People are convinced; Imaginations also aims to arouse the emotions of the audience, and the passive power of the audience is stimulated; But fallacies are opposite all the premises of reasoning; Because fallacies are the names of cases which, due to a verbal or spiritual mistake, are considered to be one of the premises of reasoning, and its diagram is drawn as follows:

Selected diagram from the categorizing of the premises of reasoning

The results of this research can be counted as follows: First of all, based on the nature of the premises of reasoning, it seems that it is not true that the common beliefs and the axioms are divided, but the reasoning premises are divided into common beliefs and illusions in terms of the way of knowing and in terms of the value of knowledge into axioms and strong likelihood, in addition to the fact that the definition of certain common beliefs to a reality other than intellectual agreement is one of the undocumented innovations of Mohaqiq Isfahani; but in the common beliefs cases, in a special sense, attention is not paid to the reality of common beliefs cases, but only to the way of knowing these cases.

Secondly, the new division is presented according to the criterion of the nature of the premises of reasoning, which prevents the confusion of some fallacies, such as what happened to Mohaqiq Isfahani; Thirdly, paying attention to the nature of the premises of reasoning of evidence causes attention to the territory of these premises, in addition to the fact that it causes researchers to distinguish between not having reality and paying attention to the reality of having or not having a celebrity; Because according to the nature of the premises of reasoning, the attention of that basis is determined.

Fourthly, this research has provided an explanation of some moral axioms that are considered analytical propositions, therefore the statement of Mohaqiq Esfahani that moral sentences are Common beliefs in a special sense is rejected, and it is possible that some its sentences are considered to be in Common beliefs in a general sense, such as "having justice". Fifthly, by explaining the analytical nature of some moral propositions, moral sentences can be divided into two categories, axiomatic and theoretical, and some theoretical moral sentences can be deduced and proved by relying on axiomatic moral sentences.

فلسفه

شاپای الکترونیکی: ۹۷۴X-۲۷۱۶

<https://jop.ut.ac.ir>

انشارات دانشگاه تهران

نقد ماهیت گزاره‌های اخلاقی از منظر محقق اصفهانی

حسین احمدی ✉

دانشیار گروه فلسفه، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران. رایانامه: h.ahmadi@iki.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

گزاره‌های اخلاقی مانند «عدالت داشتن ضرورت دارد» از مشهورات شمرده می‌شوند و مشهورات گزاره‌هایی‌اند که به جهت پذیرش همگانی یا گروهی خاص مقبولیت عمومی پیدا کرده‌اند. محقق اصفهانی با توجه به تعریف مشهورات به معنای خاص، واقعیت آنها را تنها بنای عقلا می‌داند؛ از این رو، گزاره‌های اخلاقی را اعتباری قلمداد می‌کند و مشهورات را مطابق واقعیت نمی‌داند؛ افزون بر اینکه وی مشهورات و ضروریات را قسیم می‌داند. با توجه به اینکه محقق اصفهانی تنها ضروریات را مبین واقعیت می‌داند لذا از منظر وی، مشهورات که قسیم ضروریات‌اند واقعیتی غیر از بنای عقلا ندارند و واقعیت از مشهورات نفی می‌شود؛ این تحقیق درصدد است افزون بر تبیین ماهیت گزاره‌های اخلاقی از منظر محقق اصفهانی و تصریح به نکات تأثیرگذار در دیدگاه ایشان، این دیدگاه را نقد کند که مشهورات قسیم وهمیات محسوب می‌شوند؛ از این رو به نظر می‌رسد قسیم بودن مشهورات و ضروریات درست نیست بلکه مبادی حجت از حیث راه شناخت به مشهورات و وهمیات و از حیث ارزش شناخت به ضروریات و مظنونات تقسیم می‌شوند افزون بر اینکه تعریف مشهورات خاص به واقعیتی جز بنای عقلا نداشتن از ابداعات محقق اصفهانی است اما مشهورات به معنای خاص در دیدگاه صحیح تنها به راه شناختشان توجه می‌شود و امکان واقعیت داشتنشان نفی نمی‌شود.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

(۴۳-۲۵)

تاریخ دریافت:

۱۷ آبان ۱۴۰۳

تاریخ بازنگری:

۲۹ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۶ اسفند ۱۴۰۳

گزاره‌های اخلاقی، واقعیت اخلاقی، مشهورات، بدیهیات، وهمیات، محقق اصفهانی

واژه‌های کلیدی:

استناد: احمدی، حسین (۱۴۰۳). نقد ماهیت گزاره‌های اخلاقی از منظر محقق اصفهانی. فلسفه، سال ۲۲، شماره ۲، پاییز و زمستان، پیاپی ۴۳ (۲۵-۴۳).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jop.2023.357692.1006776>

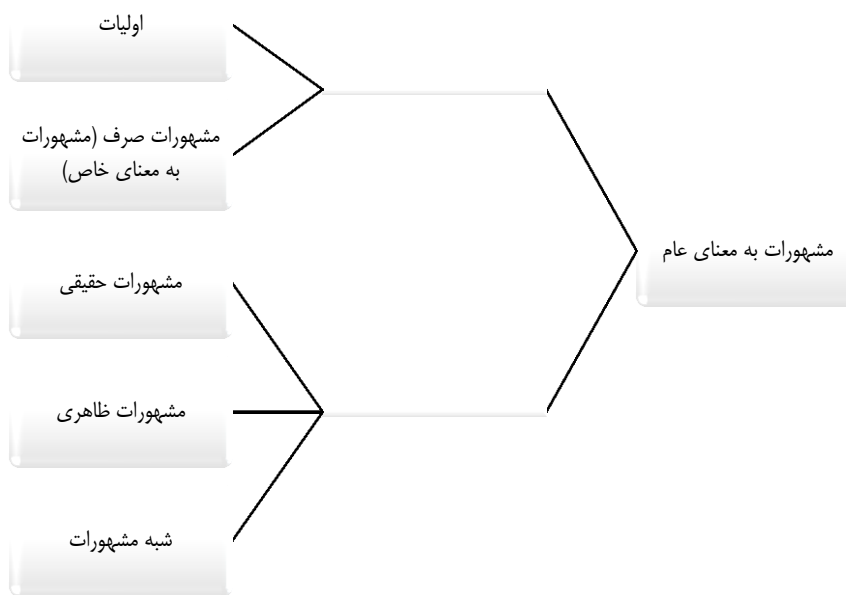

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

گزاره‌هایی همچون «عدالت داشتن خوب است» و «عدالت داشتن ضرورت دارد» از گزاره‌های اخلاقی و تأدیبات صلاحیه^۱ محسوب می‌شوند که در زمره مشهورات قرار می‌گیرند. مشهورات گزاره‌هایی هستند که پذیرش عمومی دارند و مشهورات به معنای عام از جهتی مشهورات حقیقی و ظاهری را در بردارند (طوسی، ۱۳۷۵: ۳۳۶؛ غزالی، ۱۹۶۱: ۱۰۷-۱۰۸) و از جهتی دیگر مشهورات صرف و اولیات را نیز شامل می‌شوند (بهمنیار، ۱۳۷۵: ۹۹؛ مظفر، ۱۴۲۱: ۳۴۰)؛ اما مشهورات به معنای خاص یا همان مشهورات صرف، اولیات را شامل نمی‌شوند.

مشهورات حقیقی در مقابل مشهورات ظاهری هستند و مشهورات ظاهری با دید ابتدایی مشهور به حساب می‌آیند اما با تأمل و دقت، شهرتشان از بین می‌رود (ابن سینا، ۱۳۸۳: ۵۴)؛ اما مشهورات حقیقی، شهرتشان دائمی است که به دلیل نداشتن مستندی غیر از شهرت گاهی به نام مشهور صرف خوانده می‌شوند (ابن سینا، ۱۳۷۵: ۱ / ۲۱۹-۲۲۰). نمودار اصطلاحات اقسام مشهورات به معنای عام که دربردارنده مشهورات است، به صورت ذیل رسم می‌شود:

نمودار ۱. اقسام مشهورات به صورت کلی

۱. تأدیبات صلاحیه به گزاره‌های مشهوری اطلاق می‌شود که حکم در آن‌ها بر مبنای مصالح عمومی مانند حفظ نظام اجتماعی و بقای نوع است مانند گزاره «عدالت داشتن خوب است» و «ظلم کردن بد است».

درباره واقعیت و ماهیت گزاره‌های اخلاقی نظریات گوناگونی مطرح شده است؛ برخی برای این گزاره‌ها، تقرری ماهوی (لاریجانی، ۱۳۸۲: ۱۴)، برخی از سنخ معقولات ثانی فلسفی (مصباح یزدی، ۱۳۸۹: ۱/ ۲۰۲-۲۰۶؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۳۲۵-۳۲۶)، برخی نیز آنها را اعتباری دانسته‌اند؛ محققانی که واقعیت گزاره‌های اخلاقی را اعتباری دانسته‌اند، برخی مانند احساس‌گرایان این اعتبار را اعتباری محض قلمداد کرده‌اند و غیرواقع‌گرا شده‌اند (رک: مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۴۲) و برخی آن را اعتباری قراردادی می‌دانند که طبق مصالح واقعی تبیین می‌شوند؛ از این رو مشهورات در نظر آنان تغییرناپذیرند (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۲/ ۳۱۳-۳۱۹) و آنان به جهت اعتقاد به اطلاق گزاره‌های اخلاقی، واقع‌گرای اخلاقی شمرده می‌شوند. محقق اصفهانی از اندیشمندانی است که گزاره‌های اخلاقی را حاکی از بنای عقلا^۱ می‌داند که برای حفظ نظام اجتماعی و بقای نوع اعتبار شده‌اند؛ لذا مشهورات تغییرناپذیر و تصدیق‌جازم‌آورند (غروی اصفهانی، ۱۴۱۶: ۳/ ۷۰؛ غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۲/ ۳۱۵). در هر صورت اظهارنظر و اختلاف میان اندیشمندان تأثیرگذار از اهمیت بحث درباره این موضوع حکایت دارد؛ افزون بر اینکه دستیابی بر دیدگاه صحیح، بسیاری از معضله‌های فلسفه اخلاقی را حل می‌کند؛ از این رو، صدق و کذب‌پذیری گزاره‌های اخلاقی، فهم چیستی واقعیت اخلاق و هدف اخلاقی و حل مسئله باید و هست مبتنی بر حل این موضوع و فهم صحیح از واقعیت و ماهیت گزاره‌های اخلاقی است.

مقاله‌هایی درباره دیدگاه فلسفه اخلاقی محقق اصفهانی نگاشته شده است مانند عناوین «فلسفه اخلاق محقق اصفهانی: شناخت گرا یا ناشناخت گرا؟»، «بررسی نقش عرف عقلا در وضع گزاره‌های اخلاقی (با تأکید بر دیدگاه محقق اصفهانی)» و «نقد و بررسی دیدگاه محقق اصفهانی در باب گزاره‌ها و ارزش‌های اخلاقی» که مقاله‌های یادشده به حیثیت معرفت‌شناسی اخلاق از منظر محقق اصفهانی پرداخته‌اند؛ در حالی که این تحقیق در صدد است واقعیت و ماهیت گزاره‌های اخلاقی را از منظر محقق اصفهانی بررسی کند. افزون بر اینکه مقاله «رابطه باید و هست در دیدگاه محقق اصفهانی» نیز به حیثیت منطق اخلاقی دیدگاه محقق اصفهانی می‌پردازد؛ اما این تحقیق به جنبه منطقی این گزاره‌ها نپرداخته است؛ اگرچه پرداختن به ماهیت این گزاره‌ها مقدمه‌ای برای منطبق اخلاق محسوب می‌شود. همچنین مقاله «بررسی هستی‌شناسانه حسن و قبح و گزاره‌های اخلاقی از دیدگاه محقق اصفهانی و علامه طباطبائی» به مقایسه هستی‌شناسانه از دیدگاه محقق اصفهانی و علامه طباطبائی می‌پردازد؛ اما مبنای هستی‌شناسانه دیدگاه فلسفه اخلاقی محقق

۱. بنای عقلا تعبیر دیگری از قرارداد اجتماعی است که عقلا قوانینی را بر اساس جلب مصالح و دفع مفاسد اجتماعی وضع می‌کنند.

اصفهانی تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است که این تحقیق در صدد است تا مبنای هستی‌شناسانه دیدگاه محقق اصفهانی درباره گزاره‌های اخلاقی را بررسی کند. به بیانی دیگر این تحقیق بر آن است تا دیدگاه محقق اصفهانی را درباره ماهیت گزاره‌های اخلاقی بررسی نماید و پاسخ دهد که اولاً اعتباری بودن این گزاره‌ها از منظر محقق اصفهانی از کجا نشأت گرفته است؟ ثانیاً آیا تعریف وی از مشهورات صحیح است یا نه؟ برای تحقق این هدف، نخست دیدگاه محقق اصفهانی درباره گزاره‌های اخلاقی بیان می‌شود و در ضمن تبیین دیدگاه وی به نکاتی که سبب شده است تا دیدگاه وی قابل دفاع نباشد اشاره خواهد شد سپس در بررسی دیدگاه محقق اصفهانی به نکات مثبت و منفی دیدگاه وی اشاره خواهد شد.

۲. دیدگاه محقق اصفهانی درباره واقیعت تأدیبات صلاحیه

محقق اصفهانی در تبیین گزاره‌هایی مانند «عدالت داشتن خوب است» و «عدالت داشتن ضرورت دارد» که از مشهورات معتقد است اینگونه گزاره‌ها در زمره آرای محموده و مشهورات به معنای خاص‌اند که واقیعتی جز بنای عقلا ندارند؛ تبیین وی درباره گزاره‌های اخلاقی چنین است: «والمعتبر فی القضايا المشهورة والآراء المحمودة مطابقتها لما علیه آراء العقلاء، حیث لا واقع لها غیر توافق الآراء علیها» (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/ ۳۱۱).

محقق اصفهانی پشتوانه واقعی این گزاره‌ها را نفی نمی‌کند بلکه وی معتقد است بنای عقلا در گزاره‌های یادشده بر سه پیش‌فرض انسان‌شناسانه استوار است و آن پیش‌فرض‌ها عبارت‌اند از: الف. کسی که به عدالت رفتار کند، مصلحت نوع بشر و نظام اجتماعی را حفظ کرده است و حفظ نظام اجتماعی و بقای نوع بشر به وسیله رفتاری عادلانه، واقیعت عینی محسوب می‌شود، ولی مقصود از «عدالت داشتن خوب است» که مورد نزاع عدلیه و اشاعره است،^۱ این مطلب نمی‌باشد؛ ب. سازگاری نفس انسان با حفظ مصالح نیز واقیعت و حقیقت دارد؛ یعنی طبع انسان ملایم با

۱. نزاع اشاعره و عدلیه در عینیت داشتن یا نداشتن حسن و قبح است که اشاعره معتقدند حسن و قبح آن چیزی است که خدا به آن امر و نهی می‌کند و عدلیه اعتقاد دارند امر و نهی خدا بر اساس مصالح و مفاسدی است که به رفتار و صفات اختیاری تعلق می‌گیرد و حسن و قبح به نحوی بیان‌کننده رابطه میان این رفتار و صفات با نتایج مصلحت‌زا یا مفسده‌زای آن رفتار و صفات‌اند. فخر رازی و برخی اندیشمندان به تبع وی، محل نزاع میان اشاعره و عدلیه را در معنای استحقاق ثواب و عقاب دانسته‌اند. به عبارت روشن‌تر فخر رازی که اشعری مسلک است، اعتقاد دارد حسن و قبح به معنای کمال و نقص و ملایمت و منافرت با طبع را عقل انسان ممکن است بتواند درک کند اما حسن و قبح به معنای استحقاق ثواب و عقاب داشتن را تنها از طریق امر و نهی شارع می‌توان فهمید؛ زیرا عینیتی جز امر و نهی شارع ندارد (فخر رازی، ۱۴۱۱: ۴۷۸-۴۷۹)؛ اما عدلیه امکان درک برخی از مصادیق حسن و قبح بر اساس عقل را می‌پذیرند؛ زیرا عینیت حسن و قبح را مبتنی بر مصالح و مفاسد مبتنی بر رفتار و صفات می‌دانند.

حفظ مصالح است اما معنای حسن و قبح که محل بحث است، ملایمت و منافرت با طبع انسانی نیست؛ ج. هر انسانی، خود را دوست دارد و به عبارت دیگر حب ذاتی داشتن بشر حقیقتی انکارناشدنی است؛ بنابراین حفظ نظام اجتماعی و بقای بشر که با نفس سازگار می‌باشد، محبوب بشر و مورد توافق همگان است و مورد نزاع و محل بحث نیست (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۳۷/۲-۳۱۳-۳۱۴). اکنون سؤال می‌شود چگونه این واقعیت پابرجا می‌ماند؟ و به عبارت دیگر با چه قانونی می‌توان نظام اجتماعی و مصلحت نوع بشری را محفوظ نگه داشت؟ عقلا برای حفظ آن واقعیت، قانونی نانوشته را توافق کرده‌اند و قبول دارند که با مستحق مدح دانستن فاعل عدالت و مذموم دانستن فاعل قباحت، دیگران را تشویق و ترغیب می‌کنند تا نظام و مصالح نوع بشری را محفوظ نگه دارند؛ بنابراین، قانون یا همان بنای عقلا می‌گوید: «به عدالت رفتار کردن، استحقاق مدح دیگران را دارد و به ظلم رفتار نمودن، استحقاق ذم دیگران را دارد». با دقت در گزاره مذکور می‌توان فهمید قانون آنها همان گزاره «به عدالت رفتار کردن، استحقاق مدح دیگران را دارد» می‌باشد که معنای گزاره «عدالت داشتن خوب است» و «باید عدالت ورزید» است؛ بنابراین احکام اخلاقی با فرآیند مذکور مبین بنای عقلای‌اند.

به نظر محقق اصفهانی اگر چه محبوب بودن حفظ نظام اجتماعی و بقای نوع بشر نزد انسان‌ها اقتضای استحقاق مدح فاعل آن را دارد و این واقعیت انکارناشدنی است، ولی این اقتضا محل نزاع عدلیه و اشاعره نیست، زیرا این استحقاق حاصل از سببی است که شأنی حیوانی دارد بدین معنا که بر اساس رابطه سببی و مسببی پای مصالح شخصی و فردی و حیوانی در میان است نه مصالح عمومی و نوعی؛ با توجه به اینکه صدور این شئون حیوانی به عنوان احکام اخلاقی از عقلا و شارع مقدس سر نمی‌زند، صدور احکام اخلاقی که با شأن عقلا و شارع مقدس به عنوان رئیس عقلا سازگار باشد، اقتضای غایت و مقدمه آن است که محل بحث می‌باشد و به هدف حفظ نظام اجتماعی و بقای نوع، احکام اخلاقی صادر می‌شود (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۳۷/۲-۳۱۴-۳۱۵ و ۳۱۸-۳۱۹).

تاکنون بیان شد که محقق اصفهانی گزاره‌های اخلاقی را از سنخ مشهورات به معنای خاصی می‌داند که اعتباری‌اند اما بر اساس مصالح واقعی تغییرناپذیرند و این گزاره‌ها از واقعیتی جز بنای عقلا حکایت نمی‌کنند. محقق اصفهانی معتقد است امکان دارد یک گزاره از جهتی به جهت پذیرش عمومی اعتبار یافته باشد و از جهتی دیگر حکایت از واقع کند چنانکه در اولیات این امکان، واقع شده است و مشهورات و یقینیات در یک گزاره جمع شده‌اند؛ اما این جمع در مثل اولیاتی که ذیل مشهورات به معنای عام قرار می‌گیرند وجود دارد، نه در مشهورات به معنای خاص که هیچ واقعیتی جز بنای عقلا ندارند (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۳۷/۲-۳۱۵)؛ لذا محقق اصفهانی

وجود هر واقعیتی را از گزاره‌های اخلاقی و مشهورات به معنای خاص نفی می‌کند و دیدگاه محقق اصفهانی در این نفی بر چند نکته استوار است.

اولاً محقق اصفهانی نخست مانند دیگر منطق‌دانان مشهورات به معنای خاص را به گزاره‌هایی که «لاعمدة لها الا الشهرة» یعنی «اساس و پایه‌ای برای مشهورات جز شهرت نیست» (حلی، ۱۳۷۹: ۱۹۹؛ غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/ ۳۱۲) تعریف کرده است سپس ایشان در چند صفحه بعد همان کتاب عبارت فوق را به «لا واقع لها الا الشهرة» تغییر داده است (اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/ ۳۱۵) و همین تعریف مبنای نفی واقعیت از مشهورات قرار گرفته است. ایشان اولین کسی است که چنین تعبیری را برای مشهورات به کار برده است و بعد از وی، شاگردش محمدرضا مظفر از تعریف اولی، تعریف دوم را نتیجه گرفته است؛ بیان ایشان چنین است: «المشهورات الصرفة و القضايا التي لا عمدة لها في التصديق إلا الشهرة و عموم الاعتراف بها كحسن العدل و قبح الظلم ... فلا واقع لهذه القضايا، وراء تطابق الآراء عليها» (مظفر، ۱۴۲۱: ۳۴۰). ثانیاً نفی واقعیت از مشهورات به معنای خاص در کلام محقق اصفهانی بر گزاره ذیل استوار است که «متقابلان تداخل نمی‌کنند»؛ از این رو مشهورات را مقابل مضمون‌ات و ضروریات قلمداد کرده است و ضروری شدن و مضمون بودن مشهورات را مردود می‌شمارد بلکه مشهورات را مفید تصدیق جازم می‌داند اما مطابقت با واقع را برای مشهورات نمی‌پذیرد بلکه واقع مشهورات را چیزی جز توافق آرای عقلا قلمداد نمی‌کند. کلام ایشان در این باره چنین است:

و لا يخفى عليك: أن عدم كون هذا القسم من المشهورات من الضروريّات لا يوجب دخولها في المضمونات، كيف و المضمونات يقابلها في التّقسيم، بل الفرق بين هذه المشهورات المتوافقة عليها آراء العقلاء و البرهانيّات الضروريّة أنّها أي الضروريّات تفيد تصديقاً جازماً مع المطابقة لما في الواقع و هو المعبر عنه بالحقّ و اليقين، بخلاف هذا القسم من المشهورات فإنّها تفيد تصديقاً جازماً و لا يعتبره مطابقتها لما في الواقع بل يعبر مطابقتها لتوافق آراء العقلاء، فافهم و لا تغفل (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/ ۳۱۶).

۳. بررسی دیدگاه محقق اصفهانی درباره واقعیت تأدیبات صلاحیه

بحث عقلی از جایگاه مشهورات در مطابقت با واقع و تبیین نوع واقعیت این گزاره‌ها در دیدگاه محقق اصفهانی قابل تحسین است؛ اما مبنای نفی واقعیت از مشهورات در کلام وی به دلیل پنج اشکال ذیل صحیح به نظر نمی‌رسد که نخست به صورت اجمالی و سپس به تفصیل آن پنج اشکال را بیان خواهیم کرد؛ اولاً قسیم بودن مشهورات با ضروریات مورد مناقشه است؛ ثانیاً تعریف محقق اصفهانی از مشهورات اشکال دارد؛ ثالثاً تبیین ضروری و اولی بودن برخی گزاره‌های اخلاقی مانند «عدالت داشتن ضروری است» امکان دارد؛ رابعاً عدم تداخل متقابلان به

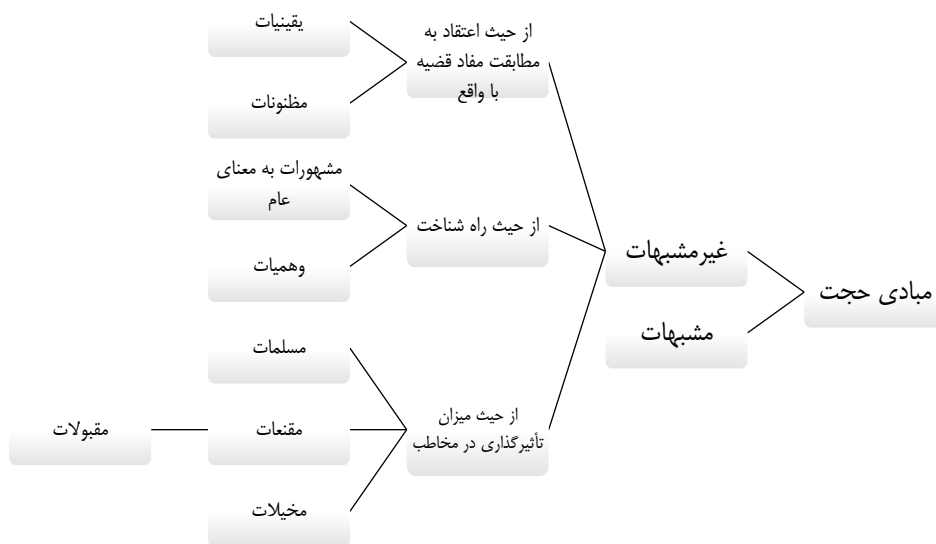
صورت کلی صحیح نیست و خامساً میان نبودن و توجه نداشتن تمایز است که توجه به آن تمایز در این بحث، جلوی خلط مباحث را می‌گیرد؛ این پنج اشکال در اینجا به تفصیل بررسی می‌شود.

۳.۱. قسیم نبودن مشهورات با ضروریات

مشهورات و ضروریات دو قسم از مبادی حجت‌اند که برخی منطق‌دانان مشهورات و ضروریات را قسیم یکدیگر قرار داده‌اند و این قسیم شدنشان سبب شده است که محقق اصفهانی این گزاره‌ها را قابل جمع در یک مصداق نداند و در نتیجه واقعیات را از مشهورات نفی کند؛ اما به نظر می‌رسد معیار قسیم قرار دادن این دو مخدوش است. منطق‌دانان سه نوع دسته‌بندی برای مبادی حجت ارائه کرده‌اند که این سه نوع دسته‌بندی دارای اشکالاتی است دو دسته‌بندی را ابن‌سینا نقد می‌کند و آنها را تبیینی از غیرمحصلان^۱ قلمداد کرده است (ابن‌سینا، ۱۳۷۵: ۱/ ۲۹۰) و نویسنده‌ای دیگر در مقاله‌ای به دسته‌بندی ابن‌سینا نیز اشکالاتی وارد کرده است (احمدی، ۱۴۰۳: ۱)؛ از این رو به آن سه دسته‌بندی نمی‌پردازیم و نظریه برگزیده را به صورت خلاصه بیان می‌کنیم.

معیار این تحقیق برای دسته‌بندی مبادی حجت بر اساس توجه به تحلیل معنایی و فلسفی هر یک از این مبادی است به طوری که یقینات و مظنونات قسیم یکدیگرند زیرا این دو دسته قضایا به اعتقاد حاصل از مطابقت آنها با محکیشان توجه دارند. مشهورات و وهمیات نیز قسیم یکدیگرند؛ زیرا حاکی از دو راه شناخت شهرت و قوه واهمه‌ای هستند که از آن راه، این گزاره‌ها شناخته می‌شوند. همچنین مسلمات، مقنعات و مخیلات نیز قسیم یکدیگرند زیرا مسلمات و مقنعات، مخاطب را در مقام تسلیم قرار می‌دهند و مقنعات افزون بر تسلیم مخاطب، او را قانع می‌کند و مقبولات نیز قسمی از مقنعات است که از طریق شخص یا اشخاص مورد اعتماد، گزاره را پذیرفته و افراد قانع می‌شوند. مخیلات نیز در صدد برانگیختن احساسات مخاطب است و قوه انفعال مخاطب تحریک می‌شود؛ اما مشبهات، قسیم تمام مبادی حجت یادشده محسوب می‌شوند زیرا مشبهات، نام گزاره‌هایی است که به جهت اشتباه لفظی یا معنوی، یکی از مبادی حجت دیگر پنداشته می‌شود. در هر صورت نمودار دسته‌بندی‌های فوق، چنین رسم می‌شود:

۱. منظور از غیرمحصلان، کسانی است که از روی دانش صحبت نمی‌کنند و این اصطلاح تحقیر علمی برای آنان محسوب می‌شود.

نمودار ۲. دسته‌بندی مبانی حجت

۲.۳. اشکال در تعریف مشهورات محقق اصفهانی

محقق اصفهانی، مشهورات به معنای خاص را گزاره‌هایی معرفی می‌کند که واقعیتی جز شهرت ندارند؛ این تعریف از ابداعات محقق اصفهانی به حساب می‌آید؛ اما این تعریف از مشهورات به معنای خاص مشکل دارد؛ زیرا تبیین محقق اصفهانی از این تعریف مخدوش است بدین بیان که تغییر عبارت محقق اصفهانی در تعریف مشهورات از تعریف مشهور که «لا عمدة لها الا الشهرة» به «لا واقع لها الا الشهرة» بدون توجیه است. به عبارت دیگر مشهور واقعیت مشهورات را نفی نمی‌کردند بلکه اساس مشهورات را چیزی جز شهرت نمی‌دانستند بلکه تصریح داشتند که امکان دارد مشهورات واقعیت داشته باشند و به آن توجهی نباشد (فارابی، ۱۴۰۸: ۳۶۳/۱)؛ اما محقق اصفهانی با تبیین جدید خود، واقعیت را از مشهورات نفی کرده است.

به بیان دیگر اگر کلام محقق اصفهانی را با توجه به عبارات شاگردش محمدرضا مظفر بخواهیم تبیین کنیم محقق اصفهانی از تعریف اول، تعریف دوم را نتیجه گرفته است در حالی که این استنتاج نادرست به نظر می‌رسد و از «لا عمدة لها الا الشهرة» نمی‌توان نتیجه گرفت که «لا واقع لها الا الشهرة» زیرا بیان نخست در تبیین واقعیت مشهورات نیست بلکه ماهیت این گزاره‌ها را بر پایه راه شناخت و پذیرش عمومی آنها بیان کرده است که با این تعریف، مصادیقی مانند اولیات از مشهورات به معنای خاص خارج می‌شود؛ زیرا اولیات افزون بر پذیرش عمومی که راه

شناخت و سبب مقبولیتشان محسوب می‌شود، تصور عقلی موضوع و محمول آنها نیز راه شناخت و سبب پذیرششان می‌شود و تعریف «لا عمده لها الا الشهرة» بیان از نفی راه‌های شناخت دیگر مثل عقل در مشهورات است، نه اینکه در مقام نفی واقعیت از این گزاره‌ها باشد، چون در مقام نفی نیست نمی‌توان تعریف «لا واقع لها الا الشهرة» را از عبارت فوق نتیجه گرفت؛ از این‌رو اندیشمندان دیگر همچون فارابی از مشهورات نفی واقعیت نمی‌کند بلکه معتقدند در زمان مشهور بودن مشهورات به واقعیتشان توجهی نمی‌شود (فارابی، ۱۴۰۸: ۳۶۳/۱).

به عبارت دیگر تعریف مشهورات در دیدگاه منطق‌دانان بر اساس راه شناخت بیان شده است که یکی از مباحث معرفت‌شناختی است، نه تبیین واقعیت این گزاره‌ها که بحثی هستی‌شناسانه است و نه مطابقت گزاره با خارج آنها که بحث ارزش شناخت محسوب می‌شود و اگرچه در قلمرو مباحث معرفت‌شناختی است اما بحثی متمایز از راه شناخت است که در تعریف مشهورات به «لا عمده لها الا الشهرة» بیان می‌شود.

۳.۳. ضروری بودن برخی از تأدییات صلاحیه

محقق اصفهانی معتقد است امکان جمع میان مشهورات و یقینیات در مصادیقی مثل اولیات وجود دارد که این مصادیق از نوع مشهورات به معنای عام محسوب می‌شوند که اولاً از طریق غیر شهرت نیز تصدیق می‌شوند بدین نحو که عقل نظری با تصور موضوع و محمول، آنها را تصدیق می‌کند ثانیاً از سنخ هست‌ها و واقعیات هستند که عقل نظری آنها را درک می‌کند؛ اما تأدییات صلاحیه^۱ که از مشهورات به معنای خاص به حساب می‌آیند واقعیتی غیر از بنای عقلا ندارند لذا عقل با تصور موضوع و محمول، تصدیقشان نمی‌کند افزون بر اینکه از سنخ واقعیات نیستند که عقل نظری آنها را درک کند؛ لذا جمع مشهورات به معنای خاص و ضروریات در یک مصداق محال است (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/۳۱۵).

به نظر می‌رسد سه اشکال به بیان فوق از محقق اصفهانی وارد است اول آنکه تمایز مشهورات عام با مشهورات خاص به واقعیت داشتن یا نداشتن نیست بلکه تمایز آنها تنها به راه شناخت آنهاست به طوری که مشهورات عام افزون بر مقبولیت حاصل از پذیرش عمومی، امکان دارد به وسیله تصور عقلی موضوع و محمول نیز تصدیق شوند لذا بیان تمایز دوگانه میان مشهورات عام و خاص ادعایی بدون دلیل است؛ دوم آنکه تمایز عقل نظری و عقل عملی در مدرکات آنهاست و منظور از هر دو، یک عقل مدرک است که گاهی مدرکاتش از سنخ واقعیات است که مربوط به عمل نیست که به مدرکش عقل نظری اطلاق می‌شود و گاهی مدرکاتش از سنخ واقعیات مربوط به عمل است که مدرکش عقل عملی نامیده می‌شود و ثبوت مدرک به وسیله عقل نظری و عملی امکان دارد بدین بیان که به وسیله ارجاع علوم حصولی به حضوری می‌توان مصادیقی از معقول را

در درون یافت به خصوص نیت که رکن اساسی اخلاق محسوب می‌شود و انسان وجود واقعی آن و نتیجه حاصل از آن را در درون خود می‌تواند با علم حضوری بیابد.

سوم آنکه اگرچه برخی از مصادیق تأدییات صلاحیه مانند دروغ بد است و راستگویی خوب است ضروری نیستند و تنها مشهورند اما برخی مصادیق تأدییات صلاحیه مانند «عدالت داشتن ضرورت دارد» به بیان ذیل از اولیات و ضروری‌اند؛ زیرا می‌توان این نوع گزاره‌ها را از گزاره‌های تحلیلی قلمداد کرد که مفهوم محمول در موضوع وجود دارد بدین بیان که مفهوم ضرورت در «عدالت داشتن» وجود دارد زیرا عدالت به معنای «حق هر صاحب حقی را باید داد» است و مفهوم محمول «ضرورت» در «باید» موجود در موضوع وجود دارد لذا گزاره «عدالت داشتن ضرورت دارد» به معنای «حق هر صاحب حقی را که باید داد باید داد» است که «باید داد» دوم محمول گزاره به حساب می‌آید؛ پس با تبیین تحلیل بودن گزاره یادشده، امکان اولیات به حساب آمدن برخی از تأدییات صلاحیه وجود دارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۳/۱۲۷).

۳.۴. ابهام در عدم تداخل متقابلان

محقق اصفهانی از اینکه متقابلان تداخل نمی‌کنند نتیجه گرفته است که مشهورات از ضروریات نخواهند بود. ایشان ویژگی تقابل ضروریات با مشهورات را در این می‌داند که ضروریات مطابقت با واقع دارند اما مشهورات مطابقت با واقع ندارند اگرچه مطابق دیدگاه محقق اصفهانی، امکان دارد مشهورات مانند ضروریات تصدیق جازم داشته باشند چنانکه در تأدییات صلاحیه و گزاره‌های اخلاقی همچون «عدالت داشتن خوب است» و «عدالت داشتن ضروری است» ویژگی تصدیق جازم وجود دارد اما از جهت مطابقت با واقع متمایزند که در ضروریات مطابقت با واقع وجود دارد و در مشهورات مطابقت با بنای عقلا مطرح است و واقعیت مشهورات که تصدیق حاصل می‌کند چیزی جز مطابقت با بنای عقلا نیست (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۲/۳۱۵).

به نظر می‌رسد یکی از جنبه‌های مشکل در تعیین واقعیت داشتن یا نداشتن مشهورات توجه دقیق نداشتن به نوع تقابل مشهورات و ضروریات است؛ بدین بیان که مسلماً منظور محقق اصفهانی از تقابل در مشهورات و ضروریات، تقابل در لفظ نیست بلکه تقابل میان دو گزاره است. تقابل در گزاره‌ها نیز شامل متناقضان، متضادان و داخلان تحت تضاد است که از حیث کم و کیف تقابل دارند و در موضوع و محمول تقابلی ندارند لذا محقق اصفهانی تقابل در گزاره‌ها را نیز قصد نکرده است بلکه به نظر می‌رسد منظور از تقابل در اینجا تقابل لغوی است، نه اصطلاحی و منظور از تقابل لغوی تمایز داشتن دو گزاره با یکدیگر است به طوری که باعث شده مشهورات و ضروریاتی که در مبادی حجت مشترک‌اند از جهاتی متمایز شوند و به جهت همین تمایز در تقابل با یکدیگر به حساب آیند؛ لذا محقق اصفهانی معتقد شده است که مشهورات با ضروریات

نمی‌توانند در یک گزاره جمع شوند. وی بیان می‌دارد که آن جهت تمایز این است که مشهورات مدرک به عقل عملی‌اند و واقعیتی ورای بنای عقلا ندارند در حالی که ضروریات مدرک به عقل نظری‌اند و واقعیتی غیر از بنای عقلا در خارج گزاره دارند (غروی اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۲/۳۱۵).

عقل عملی و نظری دو عقل نیستند بلکه دو اصطلاح برای عقل که مدرک است، به حساب می‌آیند؛ پس این دو اصطلاح بر اساس متمایز بودن مدرکاتشان دو اصطلاح شده‌اند و در واقع تمایز در نوع مدرکات آنهاست. زمانی که عقل، مدرک گزاره‌هایی باشد که به رفتار انسانی ارتباطی ندارند بلکه حاکی از واقعیات غیررفتاری هستند عقل نظری نامیده می‌شود و گزاره‌های که مربوط به رفتار انسانی‌اند، نیز دو دسته‌اند، گزاره‌هایی که رفتار را توصیف می‌کنند، اندیشمندان این گزاره‌ها را در زمره مدرکات عقل نظری قرار داده‌اند و گزاره‌هایی که ارزش یا لزوم رفتاری را بیان می‌کنند، اندیشمندان این گزاره‌ها را در زمره مدرکات عقل عملی قرار داده‌اند و در واقع به عقل، زمانی که این مدرکات را درک می‌کند عقل عملی اطلاق می‌شود.

اگر بتوان ارزش و لزوم رفتاری را از سنخ واقعیات فلسفی تبیین کرد، گزاره‌های حاوی این ارزش و رفتار نیز مبین نوعی واقعیت خاص به حساب می‌آیند. با توجه به اینکه آیت‌الله مصباح گزاره‌های حاوی ارزش و لزوم رفتاری را از سنخ واقعیات فلسفی تبیین کرده است بدین بیان که این قضایا مبین رابطه میان فعل اختیاری و نتیجه آن محسوب می‌شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۷۸؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۳۳۲)؛ پس از جهت مدرکات نیز تمایز حائز اهمیتی میان مدرکات عقل عملی و نظری وجود ندارد و می‌توان به وسیله عقل این واقعیات را اثبات کرد؛ از این رو درحقیقت باید حیثیت تمایز مشهورات و ضروریات را در مقوله‌ای غیر از عقل عملی و نظری دانست که آن تمایز بتواند میان آنها تقابل ایجاد کند؛ همانطور که بسیاری از اندیشمندان تمایز دقیق آنها را در توجه به ماهیات این دو دسته گزاره‌ها بیان کرده‌اند و در نتیجه جمع آنها از دو حیث در یک گزاره را ممکن دانسته‌اند (ابن سینا، ۱۴۰۰: ۲۶ و ۲۷؛ ابوالبرکات بغدادی، ۱۳۷۳: ۱/۲۰۷؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۶: ۱، ۱۲۳؛ لاهیجی، ۱۳۷۲: ۶۱).

حیثیت تقابل میان مشهورات و ضروریات در ماهیت مشهورات و ضروریات وجود دارد که در مشهورات از حیث راه شناخت به این گزاره‌ها توجه می‌شود در حالی که ضروریات حکایت از ارزش شناخت دارند و همانطور که در معرفت‌شناسی، بحث راه شناخت مستقل از ارزش شناخت است، مشهورات نیز از ضروریات مستقل‌اند و در تقابل‌اند؛ اما تقابل آنها مانند متناقضان به گونه‌ای نیست که در یک مصداق نتوانند جمع شوند بلکه یک گزاره نیز حیثیت راه شناختش متمایز از ارزش شناختش به حساب می‌آید و ممکن است یک گزاره را از دو حیث در زمره مشهورات و ضروریات قرار گیرد.

برخی اندیشمندان، برخی گزاره‌های اخلاقی را از سنخ گزاره‌های تحلیلی دانسته‌اند به طوری

که محمول را می‌توان با تحلیل موضوع به دست آورد مانند آیت‌الله مصباح که برخی گزاره‌های اخلاقی مانند «عدالت داشتن ضرورت دارد» را از گزاره‌های تحلیلی می‌شمارد بدین بیان که عدالت به معنای دادن حق، به صاحب حق است و حق، چیزی است که باید به ذی‌حق داده شود. از ترکیب این دو گزاره، نتیجه می‌گیریم که گزاره «عدالت داشتن ضرورت است» بدین معنا است که «آنچه را که باید داد، باید داد.» (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۱۲۷/۳)؛ بلکه برخی اندیشمندان، گزاره‌های نظری اخلاقی را قابل استنتاج از گزاره‌های بدیهی اخلاقی قلمداد کرده‌اند (سبحانی، ۱۳۸۲: ۲۰۱).

۵.۳. تمایز میان نبودن و توجه نداشتن

محقق اصفهانی در تمایز نهادن میان ضروریات و مشهورات به دنبال وجود و عدم واقعیت گزاره‌هاست در صورتی که در تمایز میان ضروریات و مشهورات توجه به دو حیثیت متمایز یک گزاره نیز کافی است که برخی به این نکته مشهورات توجه کرده‌اند و واقعیات را از مشهورات نفی نکرده‌اند بلکه به امکان واقعی بودن گزاره‌های مشهور اشاره دارند البته آنها توجه نداشتن به این واقعیت در زمان مشهور بودن را نیز تصریح کرده‌اند (فارابی، ۱۴۰۸: ۳۶۳/۱). محقق اصفهانی به دلیل عدم التفات به حیثیت و متعلق توجه، در تبیین شباهت این دو گزاره نیز دچار خطا شده است بدین بیان که برای تعیین جهت تقابل مشهورات و ضروریات به جنبه شباهت و تمایز آنها اشاره می‌کند. وی معتقد است مشهورات و ضروریات در تصدیق جازم داشتن شباهت دارند و بعد از بیان این شباهت به وجه تمایز آنها تحت عبارت مطابقت داشتن با واقع در ضروریات و واقع نداشتن مشهورات بحث می‌کند (اصفهانی، ۱۳۷۴: ۳۱۵/۲)؛ در صورتی که آنچه در ضروریات مورد توجه است صدق گزاره به معنای مطابقت داشتن آن گزاره با واقعیت خارج از گزاره است؛ اما آنچه در مشهورات مورد توجه تصدیق جازم است قانع ساختن مخاطب است و به سبب شهرت و قانع شدن مخاطب، تصدیق جازم برای مخاطب حاصل می‌شود؛ به همین جهت در مقابل صدق ضروریات، کذب گزاره قرار می‌گیرد و در مقابل تصدیق جازم مشهورات، شنیع بودن گزاره قرار می‌گیرد که دلالت بر عدم شهرت آن گزاره می‌کند.

به عبارت دیگر از آن جایی که منظور از گزاره کاذب و گزاره شنیع متمایز است، مقصود از گزاره صادق در ضروریات و تصدیق گزاره مشهور نیز متمایز خواهد بود. اگر بیان شود که صدق ضروریات سبب تصدیق گزاره ضروری می‌شود؛ در پاسخ بیان می‌شود که مهم توجه داشتن به حیثیت مشهورات و ضروریات است که در مشهورات به حیثیت تصدیق مخاطب توجه است اما در ضروریات به صدق گزاره توجه است؛ لذا عدم التفات محقق اصفهانی به حیثیت توجه متمایز در مشهورات از ضروریات سبب استنتاج نادرست محقق اصفهانی در نفی واقعیت ضروریات شده است.

۴. نتیجه گیری

محقق اصفهانی گزاره‌های اخلاقی مانند «عدالت داشتن ضرورت دارد» را از مشهورات به معنای خاص شمرده است و آنها را مبین بنای عقلا قلمداد می‌کند که واقعیتی جز این بنای عقلا ندارند. کلام وی حداقل دو مبنای مهم دارد؛ مبنای نخست قسیم قراردادن مشهورات در مقابل ضروریات است که در نتیجه مشهورات را فاقد واقعیت قلمداد می‌کند و مبنای دوم تعریفی است که از مشهورات به معنای خاص ارائه می‌کند و واقعیتی فراتر از بنای عقلا را برای مشهورات مردود می‌شمارد. به نظر می‌رسد تعریف ابداعی محقق اصفهانی مخدوش است افزون بر اینکه قسیم قرار دادن مشهورات و ضروریات نیز با ماهیت آنها سازگاری ندارد.

این تحقیق بر مبنای تحلیل معنایی و فلسفی مبادی حجت، مشهورات را قسیم وهمیات قلمداد می‌کند که هر دو مبین راه شناخت‌اند و از این جهت مبادی حجت‌اند. از جهتی دیگر این تحقیق، ضروریات را قسیم مطنونات می‌داند که مبین ارزش شناخت مبادی حجت به حساب می‌آیند و به میزان مطابقت این گزاره‌ها با محکیشان توجه می‌دهند. با توجه به این نوع دسته‌بندی مبادی حجت که بر طبق تحلیل معنایی و فلسفی این مبادی ارائه شده است از آن اشتباهی که برای محقق اصفهانی رخ داده است جلوگیری می‌کند؛ زیرا امکان جمع مشهورات با ضروریات را نفی نکرده است و آنها را قسیم یکدیگر قرار نداده است. اگر این گزاره‌ها قسیم یکدیگر هم باشند، سبب نفی واقعیات از مشهورات نخواهد شد بلکه عدم توجه به واقعیات آنها لحاظ شده است. به بیانی دیگر توجه به تحلیل فلسفی مبادی حجت سبب توجه به قلمرو این مبادی می‌شود افزون بر اینکه سبب می‌شود محققان میان واقعیت نداشتن و توجه به واقعیت نداشتن مشهورات تمایز نهند؛ زیرا با توجه به تحلیل فلسفی مبادی حجت، متعلق توجه آن مبادی مشخص می‌شود.

این تحقیق تبیینی از برخی ضروریات اخلاقی همچون «عدالت داشتن خوب است» ارائه کرده است که از گزاره‌های تحلیلی به حساب می‌آیند لذا کلام محقق اصفهانی مبنی بر مشهورات خاص بودن گزاره‌های اخلاقی مردود است و امکان دارد برخی گزاره‌های اخلاقی را از مشهورات به معنای عام به حساب آورند تا اولیاتی همچون «عدالت داشتن ضرورت دارد» و «عدالت داشتن خوب است» را در برگیرند. افزون بر اینکه برخی اندیشمندان معتقدند با تبیین تحلیلی بودن برخی گزاره‌های اخلاقی، می‌توان گزاره‌های اخلاقی را به دو دسته بدیهی و نظری تقسیم کرد و برخی از گزاره‌های اخلاقی نظری را با تکیه بر گزاره‌های اخلاقی بدیهی استنتاج و برهانی نمود.

منابع

- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۷۵ ش). *الإشارات و التنبیهات*، قم: البلاغة.
- (۱۳۸۳ ش). *دانشنامه علائی (رساله منطق)*، مقدمه و حاشیه و تصحیح محمد معین و سید محمد مشکوه، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی - دانشگاه بوعلی سینا.
- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۰۰ ق). *رسائل الشیخ الرئیس ابن سینا*، تصحیح محسن بیدارفر، قم: بیدار.
- ابوالبرکات بغدادی، هبة الله بن علی (۱۳۷۳ ش). *المعتبر فی الحکمة*، تصحیح فتحعلی اکبری، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- احمدی، حسین (۱۳۹۳ ش). «فلسفه اخلاق محقق اصفهانی، شناخت گرا یا ناشناخت گرا؟»، *جاویدان خرد*، دوره ۲، ش ۲۵، ۵-۲۸.
- (۱۳۹۵ ش). «رابطه باید و هست در دیدگاه محقق اصفهانی»، *اندیشه دینی*، دوره ۲، ش ۴۷، ۴۳-۶۰.
- (۱۴۰۳ ش). «بررسی سیر تطورات دسته‌بندی مبادی حجت از منظر منطق‌دانان اسلامی»، *منطق‌پژوهی*، ش ۱، doi: 10.30465/Isj.2024.45560.1467.
- بهمنبار، ابن مرزبان (۱۳۷۵ ش). *التحصیل*، تصحیح شهید مطهری، تهران: دانشگاه تهران.
- سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۸۲ ش). *حسن و قبح عقلی یا پایه‌های اخلاق جاودان*، قم: پژوهشگاه علوم طوسی، نصیرالدین (۱۳۷۵ ش). *اساس الاقتباس*، تعلیقه سیدعبدالله انوار، تهران: نشر مرکز.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۷۹ ش). *اسرار الخفیة فی العلوم العقلیة*، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- غروی اصفهانی، محمدحسین (۱۳۷۴ ش). *نهایة الدرایة*، قم: سیدالشهداء.
- (۱۴۱۶ ق). *بحوث فی الاصول*، ۳، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- غزالی، ابوحامد محمد بن محمد (۱۹۶۱ م). *مقاصد الفلاسفة*، تحقیق سلیمان دنیا، قاهره: دار المعارف.
- فارابی، ابونصر محمد بن محمد (۱۴۰۸ ق). *المنطقیات*، تحقیق و مقدمه محمدتقی دانش‌پژوه و زیر نظر سید محمود مرعشی، قم: مکتبه آية الله العظمی المرعشی النجفی.
- فیاض صابری، عزیزالله، غفاری، حسین و اسفندیاری، مصطفی (۱۳۹۴)، «بررسی هستی‌شناسانه حسن و قبح و گزاره‌های اخلاقی از دیدگاه محقق اصفهانی و علامه طباطبائی»، *آموزه‌های فلسفه اسلامی*، دوره ۱، ش ۱۶، ۶۳-۸۵.
- لاریجانی، صادق (۱۳۸۲ ش). «الزامات عقلی و اخلاقی»، *پژوهش‌های اصولی*، دوره ۱، ش ۶، ۶-۲۵.
- لاهیجی، عبدالرزاق (۱۳۷۲ ش). *سرمایه ایمان*، تهران: انتشارات الزهرا.
- محیطی اردکان، حسن (۱۳۹۷ ش). «بررسی نقش عرف عقلا در وضع گزاره‌های اخلاقی (با تاکید بر دیدگاه محقق اصفهانی)»، *پژوهشنامه اخلاق*، دوره ۱۱، ش ۴۲، ۲۵-۳۴.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۹ ش). *آموزش فلسفه*، ۱، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(۵).
- (۱۳۸۸ ش). *اخلاق در قرآن*، ۳، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(۵).

- (۱۳۸۴ش). نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، تدوین، احمدحسین شریفی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(ه).
- (۱۳۸۶ش). مشکات، شرح برهان ثفا، مقدمه، نگارش و تحقیق محسن غرویان، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(ه).
- (۱۳۹۴ش). فلسفه اخلاق، تدوین احمدحسین شریفی، چاپ سوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(ه).
- مظفر، محمدرضا (۱۴۲۱ق). المنطق، تعلیقه غلامرضا فیاضی و تحقیق رحمت‌الله رحمتی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- ممبینی، محمدعلی، شریفی، حمیده (۱۳۹۶ش). «نقد و بررسی دیدگاه محقق اصفهانی در باب گزاره‌ها و ارزش های اخلاقی»، اخلاق پژوهی، دوره ۱، ش ۱، ۱۱۳-۱۲۸.

References

- Abul Barakat Baghdadi, Hibatullah bin Ali (1373). *al-Muttabre fi al-Hikma*, corrected by Fath Ali Akbari, Isfahan, and Isfahan University. (In Arabic)
- Ahmadi, Hossein (2013). "Ethical philosophy of Mohagheg Isfahani, cognitivist or non-cognitivist?" *Javidan Khord*, Volume 2, No. 25, 5-28. (In Persian)
- (2015). "The relationship between should and is in the perspective of Mohagheg Isfahani", *Andisheh Dini*, Volume 2, No. 47, 43-60. (In Persian)
- (2024). "The review the process of categorizing the argumentative premises from the point of view of Islamic logicians", *Manteq Pazuh*, Volume 1, doi: 10.30465/ljsj.2024.48560.1467. (In Persian)
- Allameh Hali, Hassan bin Yusuf (1379). *Asrar al-Khafiyah fi Uloom al-Uqliyyah*, Qom, and Islamic Propaganda Office Publishing Center. (In Arabic)
- Bahmanyar, Ibn Marzban (1375). *graduate*, correction of Shahid Motahari, Tehran, University of Tehran. (In Arabic)
- Farabi, Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad (1408 AH). *logic*, research and introduction by Muhammad Taqi, a scholar and under the supervision of Seyyed Mahmoud Marashi, Qom, school of Ayatollah al-Azmi al-Marashi al-Najafi. (In Arabic)
- Fayaz Sabri, Azizullah, Ghafari, Hossein and Esfandiari, Mostafa (2014). "An ontological examination of goodness and ugliness and moral propositions from the perspective of Mohagheg Isfahani and Allameh Tabatabai", *Teachings of Islamic Philosophy*, Volume 1, No. 16, 63-85. (In Persian)
- Gharavi Esfahani, Mohammad Hossein (1374). *Nahayeh al-Daraiya*, Qom, Seyyed al-Shohada. (In Arabic)
- (1416 A.H.), *Pekhus fi al-Asoul*, 3, Qom, Islamic Publications Office. (In Arabic)
- Ghazali, Abu Hamid Muhammad bin Muhammad (1961 AD). *The Purposes of the Philosophers*, Suleiman Dunya research, Cairo, Dar al-Maarif. (In Arabic)
- Ibn Sina, Hossein bin Abdullah (1383). *Daneshnameh Ala'i (Treatise on Logic)*, introduction and margins and corrections by Mohammad Moin and Seyyed

- Mohammad Mashkova, Tehran, Association of Cultural Works and Honors - Bu Ali Sina University. (In Arabic)
- (1400). *Rasail al-Sheikh al-Raees* Ibn Sina, revised by Mohsen Bidarfar, Qom, Bidar. (In Arabic)
- (1375). *Al-Isharat wa Al-Tanbihat*, Qom, Al-Balagha (In Arabic).
- Lahiji, Abdul Razzaq (1372). *Capital of Faith*; Tehran, Al-Zahra Publications. (In Arabic)
- Larijani, Sadegh (1382). "Intellectual and Moral Requirements", *Basic Researches*, Volume 1, No. 6, 25-6. (In Persian)
- Membini, Mohammad Ali, Sharifi, Hamideh (2016). "Criticism and analysis of Mohaghegh Isfahani's view on ethical issues and values", *Ethology*, Volume 1, Vol. 1, 113-128. (In Persian)
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi (1384). *review of ethical schools*, edited by Ahmad Hossein Sharifi, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- (1386). *Mashkat*, explanation of proof of Shafa, introduction, written and researched by Mohsen Ghoruyan, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute (RA). (In Persian)
- (1388). *Ethics in the Qur'an*, 3, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- (1389). *Teaching Philosophy*, 1, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- (2014). *Moral Philosophy*, edited by Ahmed Hossein Sharifi, third edition, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- Muzaffar, Mohammad Reza (1421 AH). *Al-Matiq*, Gholamreza Fayazi's summary and Rahmatullah Rahmati's research, Qom, Al-Nashar al-Islami Publishing House. (In Persian)
- Sobhani Tabrizi, Jafar (1382). *Hosn va Qubh-e 'Aqli yā Pāyehā-ye Akhlāq-e Jāvidān*, Qom, Pāzhūheshgāh-e 'Olūm. (In Persian)
- Tusi, Nasir al-Din (1375). *based on quotations*, Seyyed Abdallah Anwar's essay, Tehran, Center Publishing. (In Arabic)
- Umbi Ardakan, Hassan (2017). "Investigation of the role of common sense in establishing ethical propositions (with emphasis on the perspective of the Isfahani researcher)", *Research Journal of Ethics*, Volume 11, No. 42, 25-34. (In Persian)